

ГОРНООРЯХОВСКОТО ЧИТАЛИЩЕ „НАПРЕДЪК“ – ПАЗИТЕЛ НА НАЦИОНАЛНАТА ИДЕЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Искра Николова

THE READING-ROOM „NAPREDAK“ IN GORNA ORYAHOVITSA – GUARDIAN OF THE NATIONAL IDEA DURING THE REVIVAL PERIOD

Iskra Nikolova

Abstract:

The reading-room “Napredak” in Gorna Oryahovitsa was founded in order to support the revolutionary figures and to carry the ideas for national liberation into effect. Although it was mostly engaged in the protection, dissemination and execution of the revolutionary ideas, the reading-room did not abandon its actual educational activities. Its ideas were adopted by the female and student societies founded by the chairman Vicho Grancharov.

Key words: culture, education, revolutionary ideas

Възрожденските процеси, обхванали българския народ, не могат да бъдат сравнени с тези, протичащи в Западна Европа. Основната разлика е, че българската възрожденска епоха започва, за да осигури свободата на цял един народ в просветно, духовно и политическо отношение, а не на отделна личност. Свободният начин на мислене, свободолюбивият дух и стремеж към независимо национално съществуване са част от различните, но неразривно свързани форми на съревнования на българския народ, чиито основни характеристики са цялост и всенародност.

Споменатите прояви обхващат и малкото по това време селище, но оформило се като значим търговски и политически център,

Горна Оряховица. Възрожденските тенденции се развиват сред местното население и намират отражение в дейността на откритата културно-просветна организация – читалище „Напредък” – стожер на българщината и неразривно свързана със създадената революционна организация в този район.

Всеобщата потребност от повече знания, завладяла целия български народ и съчетана с идеята за всенародно въстание, се изразява в откриването на културно-просветни организации – читалищата¹. Тяхното създаване отразява духовните търсения на изтерзания и заплашен от физическо съществуване българин. Началото им, както е известно, е поставено през 1856 г. в градовете Свищов, Шумен и Лом, а тринайсет години по-късно се създават и селските читалища, но истинският разцвет в развитието на читалищното дело е в периода 1856 – 1879 г. И тъй като историческата наука, както и всяка друга, не е низ от случайности, а от последователни и закономерни събития, така и този факт има своето логично обяснение. Безспорна е заслугата на читалищата в националноосвободителните борби, изпъкваща най-ярко при подготовката на Априлското въстание. Мнозина читалищни дейци изпълняват едновременно просветни и революционни задачи, възприемайки напълно идеята за самостоятелност и независимост. Именно през този период Апостолът на българската свобода провежда най-грескава подготовка за осъществяване на националните идеи и по негова препоръка читалищата се създават като легални организации с открито културно-просветни цели. Синхронизирането и единството в целите и задачите на двете организации по категоричен начин заявява стремежа на българина да съществува свободно, изолирайки нетърпимите условия, наложени от Османската империя и гръцката духовна асимилаторска политика. По начина, по който читалищни, просветни и революционни дейци съвместяват своите действия, също така и между трите форми за извоюване на национална независимост, е невъзможно да бъде сложен раздел. Любен Каравелов – идеологът на революционната и просветна мисъл, отразява споменатата преплетеност на възрожденските процеси по блестящ начин:

„Мнозина учени мъже досега са изказвали мнение, че образованието води след себе си свободата, а не свободата – об-

*разованието. Но такава една истина, може да бъде истина за един народ, който има вече свое народно правителство. А ние, българите, сме една поробена народност, на която са везани и ръцете, и очите, следователно за нас без свобода няма образование, а без образование – свобода”.*²

Просветителството се слива с разрасналата се и наситена с революционен заряд борба на българския народ за политическа, духовна и културна свобода. Настъпва етап, през който в съзнанието на българина назрява идеята, че добивайки необходимата и отговаряща на времето образование, ще бъде получена и дълго желаната независимост³.

Цели се обединяване на най-бедните интелигентни българи, но и прикриване на тайната дейност на редица от тайните революционни комитети. Такива идеи са заложили и при основаването на читалище „Напредък” в гр. Горна Оряховица.

Приносът на горнооряховчани в областта на просветното дело се изразява и чрез дарения за разпространението и четивността на българската книга. За книгата „Стихийния аритметика”, издадена в Смирна през 1843 г., спомагат х. Иванчо Стефанов, Янаки Стефанов, Спиридон Димитров, Драгостин Райкович, Ангел Евстатиев, Васил Бошоглу, Параскева Добрева, Николчо Атанасиев, родом от Горна Оряховица. Не липсват и други примери за спомоществователство от страна на горнооряховски граждани, което е едно от сигурните доказателства, че чрез разпространението на българската книга, опознаването на света и науката и следвайки примера на градовете, в които вече има открити културни организации, селището успява да отхвърли гръцкото влияние, което до първата половина на XIX в. заема застрашителни размери. За преодоляването на чуждата намеса влияние оказват Иван Момчилов с откриването на класното училище през 1859 г. и назначаването на Радко Радославов за главен учител. С пребиваването на еленчанина в Горна Оряховица се извършва цялостно духовно израстване на местното население чрез осъществяването от него редица нововъведения както в учебното дело, така и в църковното движение. Изпитал ненавистта към родното слово по време на задграничното си обучение, Иван Момчилов полага неимоверни усилия да го превърне в основно както в преподаването, така

и в проповядването⁴. Успехът на поетата от него мисия се гарантира от подкрепата, която получава от горнооряховските чорбаджии, и се реализира чрез закриване на гръцкото училище на Иван Сигалос в Горна Оряховица, въвеждане на богослужение в църквите на български език⁵ и инициране за отбелязване деня на славянските първоучители за първи път на 11.05.1861 г.⁶

Благодарение на дейността на всички просветители, работили за издигане на просветното дело в Горна Оряховица, до ниво, неотстъпващо на и достигнато по-рано в съседните райони и градове, както и оформянето на града в значим, търговски и пазарен център, се създават благоприятни условия за преминаване към по-висок етап на възрожденските процеси.

На 13.07.1869 г. родолюбивите горнооряховски граждани и революционни дейци – братята Сидер и Вичо Грънчарови, заедно с учителя Радко Радославов, откриват читалище „Напредък”⁷. Първоначално за помещение на читалището е определена стая от старото девическо училище, след това то се премества в старата турска джамия и в зданието на х. Никола Кръстев и на Ст. Пуйков⁸. Целите, които неговите създатели залагат в дейността му, са представени от Радко Радославов пред обществеността, отдавайки по-голямо значение на просветните, а именно: подпомагане образованието и просвещението на бедните деца и на изявени наши учени; написване, превеждане и отпечатване на книги с разнообразно съдържание и предназначение. Освен явната си културно-просветна дейност, читалище „Напредък” е натоварено и с друга, която е основна от основаването му до Освобождението – да се превърне в удобно прикритие за пропагандиране на революционните идеи. Не е случаен фактът, че председателят на местния революционен комитет – Вичо Грънчаров, оглавява и културно-просветната организация. Част от славната горнооряховска фамилия Грънчарови, останала в анализите на Априлското въстание със своята самоотверженост и отдаденост на националната кауза, Вичо Грънчаров се откроява от братята си Моско и Сидер, избирайки просветността като водеща за извоюване на националната независимост. Тази му личностна характеристика го прави най-точния избор за представителство на културната институция в Горна Оряховица. Силите и средствата, които отделя, за да осигури финансовата стабилност на просветната организация в

нейната легална и прикрита дейност, спомага за бързото ѝ утвърждаване. Доказателство за това са откритата читалищна библиотека, както и провеждането на първите сказки по инициатива на учителите. Съвместната дейност на просветни и читалищни дейци осигурява благоприятна обстановка и за провеждане на първото театрално представление, предизвикало всеобщ интерес – „Многострадална Геновева”, играно през зимата на 1870 – 1871 г.⁹ След представянето на театралната пиеса и набраните средства от нея в горнооряховското читалище избухва конфликт, който за известно време преустановява работата му. На 19.08.1870 г. възобновява дейността си под председателството на Ст. Миланов. Основната задача пред новото читалищно ръководство е да постави ред в театралната дейност.

Успехите и постиженията, които читалище „Напредък” има сред замяданото за културни развлечения горнооряховско население, са продължени от организирания хор към културно-просветната организация. Факт, отбелязан в дописка от 1871 г., в която се описва тържественото посрещане в града на търновския митрополит Иларион Макариополски.¹⁰

Съвместяването по безспорен и категоричен начин на двете основни дейности – просветна и революционна, не омаловажавайки или изоставяйки никоя от тях, читалище „Напредък” доказва своето значение върху общественно-културния живот в града. Под негово въздействие и с помощта на председателя Вичо Грънчаров през зимата на 1870 г. в Горна Оряховица се основават женско дружество „Майчина любов”¹¹, а на 10.02.1872 г. и ученическо дружество „Любов”¹².

Женската организация се явява верен продължител и помощник в делото на читалището и предимно в неговата революционна дейност. Липсват категорични данни за годината, в която е положено началото му. Повечето автори възприемат тезата, че дружеството е създадено през 1870 г.¹³, базирайки се на спомените на неговия председател – Елена Грънчарова: „На трийсет години съставих за първи път в България женско дружество с девера си Вичо Грънчаров... За сега името ми е написано със златни букви в дружеството. Дружеството се именува „Просвета”.”

В подкрепа на тази теза се явява и дописка до в. „Свобода”, според която горнооряховското женско дружество се създава през същата 1870 г. и първоначално се именува „Майчина любов”, а след това „Просвета”.¹⁴

След като учредяването на дружеството вече е факт, се пристъпва към избиране на настоятелството и приемане на устава му. При неговото съставяне значително влияние оказват публикуваните вече устави на други женски дружества, както и видни обществени и революционни дейци. Такива за Горна Оряховица са Вичо и Сидер Грънчарови и Филип Обрешков, които подпомагат организационно изграждането на местното женско дружество.¹⁵

В своята дейност женските дружества, и в частност това в Горна Оряховица, се ръководят от конкретни цели и задачи, насочени към всестранно подпомагане на девическото образование, цялостно културно и просветно издигане на българката, материална помощ на бедни семейства, жени и сираци, поддържане на националния дух и традиции, запазване на вярата и почитане на християнските религиозни празници.

Съществуват обаче безспорни доказателства и обстоятелства, които налагат трансформирането му от културно-просветна организация в такава с революционна насоченост. Те се проявяват най-ярко в дейността на горнооряховската женска формация, която се изгражда и установява документално благодарение на изтъкнати общественици и революционни дейци в областта, сред които е и един от създателите на читалище „Напредък”, учителят Р. Радославов.¹⁶ Формацията е една от малкото организации, тясно свързани с революционните комитети през всички етапи: поддържане на връзки с революционната организация, участие в подготовката и хода на Априлската епопея, подпомагане на пострадалите след погрома на въстанието и дейност по време на Освободителната война. Женското дружество в Горна Оряховица се явява основен фактор за навлизане и активно участие на жените в културно-просветния и обществен живот на свободна България. Най-значимият довод, който определя дейността на дружеството и на оглавяващата го Е. Грънчарова в подготовката на Априлското въстание, е избирането на Търново за I революционен окръг, както и преместването на центъра му в Горна Оряховица. Именно на дружеството е възложено извезването на знамената за въстаниците.¹⁷ Изработени са три знамена от сестрите на Е. Грънчарова – Вангели и Зафири Писареви и братовчедката им Зойка Обрешкова – Шонтова.

Самата Елена Грънчарова споделя за този момент: „... Възложиха на дружеството да ушие 3 знамена – на зелен плат златния

лъв от една с жълтото злато, от другата страна „Смърт или Свобода” и венец с бял ибришим обшити. Едното знаме беше за Ловеч, Севлиево, Плевен, Габрово за четите. Второто – Търново, околийските села, Ибричево, Бяла Черква и др. Трето остана за Г. Оряховските и Търновски чети.”¹⁸

Първоначално знамената се шият в дома на една от сестрите на Елена Грънчарова, но подозрителността на баща ѝ налага преместването на жените от дружеството в дома на Кина Минкова, където заседават членовете на Окръжния комитет – Ст. Стамболов, Г. Измирлиев, Ив. П. Семерджиев и др. През този период – зимата на 1875/76 г., тече най-усилена подготовка за въстание.

Едно от тези три знамена в Горна Оряховица става главно за Първи революционен окръг. При подготовката за обявяване на въстанието и организиране на четниците, то е иззето от Георги Измирлиев – Македончето и Иван Панов Семерджиев. След престрелката на 27.04.1876 г. двамата революционни дейци са заловени и откарани в Търново, където предстои да се реши тяхната съдба. Там заптиетата захвърлят въстаническото знаме сред въглищата в избите на конака. Свидетел на този позорен акт става един от родствениците на Елена Грънчарова – Коста Панайодов, който в освободена България заема поста на министър на правосъдието в правителствата на Рачо Петров, Димитър Петков, Димитър Станчев и д-р Петър Гудев.

Второто знаме е предназначено за въстаниците от западния район на I революционен окръг и е изработено от червен атлазен плат. От едната му страна е извезан въстаническият девиз, а от другата – кръст, чрез който се изразява верската принадлежност на българския народ, противостояща на исляма. Това знаме е получено от Тодор Лука Лефтеров, след проведеното на 26.04.1876 г. общо събрание в дома на Коста Тодоранов. То е развято по време на десетдневните епични боеве край Дряновския манастир. Впоследствие е изгорено от въстаниците, за да не попадне в ръцете на поробителя.

Третото знаме, предназначено за съзаклятниците от Лясковец, е изработено в къщата на Ангел Кабаиванов с помощта на жена му и дъщеря му. То е от зелен плат, като от едната му страна има избродиран лъв, а от другата – девизът „Свобода или смърт”, извезан с копринени конци. По-късно Коста Динов написва с шев в ъгъла „Село

Лясковец”. По данни на Ив. Стратев при освобождаването на Лясковец от руските войски знамето е отнесено в Русия и предадено на императорския музей в Петербург.

Съществуват косвени доказателства за четвърто ушито знаме, което е предназначено за севлиевската група въстаници, но подробности за него няма.¹⁹

Дейността на женските дружества, и особено на съществуващото в Горна Оряховица, се проявява и в други страни при подготовката на въстанието. По сведения на Зв. Цонев горнооряховки, предвождани от будната българка – Елена Грънчарова, се включват редом с мъжете в приготвянето на фишеци и укриването на апостоли по домовете си, където се провеждат тайни събрания на революционната организация. С цялата си дейност през бунтовната 1876 г. дружеството в Горна Оряховица се поставя в услуга на местния революционен комитет.

Поставено в унизителната робска ситуация, будното горнооряховско население, оглавено от революционно настроените и просветно отдадени дейци, открива най-верния път за завоюване на заветната национална независимост. Съвместяването на идеите, целите и задачите на двете културно-просветни организации, създадени в Горна Оряховица – читалище „Напредък” и женското дружество „Просвета”, спомага за бързото разпространение и масовата популяризация на българската просвета и култура, полагайки неимоверни грижи за обогатяване на библиотечния фонд, театралните и музейни сбирки. Читалищата като колективен организатор и пазител на българщината подпомагат всички форми на българския народ за извоюване на националната независимост.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Чолов, П.** Основаване и дейност на читалище ”Напредък” преди Освобождението. – Юб. сб. на читалище „Напредък” в Горна Оряховица. С., 1969.

² „Свобода”, бр. 10 от 1870 г.

³ **Кондарев, Н., С. Сираков, П. Чолов.** Народни читалища преди Освобождението. Т. I, С., 1971.

⁴ **Радивоев, М.** Биография на Иван Момчилов. С., 1912.

⁵ **Цонев, Зв.** История на гр. Горна Оряховица и околностите му. В. Търново, 1932.

⁶ **Чолов, П.** Първите стъпки. 140 г. народно училище. Юб. л. Горна Оряховица, 16.12.1967.

⁷ **Аврамов, А.** Едновековна служба на народа. Юб. сб. „100 г. читалище „Напредък“. С., 1969.

⁸ „**Надежда**“, В. Търново, I, бр. 5, 1.12.1925 – За читалище „Напредък“ в гр. Горна Оряховица.

⁹ „**Право**“, Цариград, бр.9, 26.04.1871.

¹⁰ „**Право**“, бр. 30, 2.10.1872.

¹¹ „**Свобода**“, бр. 19, 12.03.1870.

¹² „**Право**“, бр. 2, 20.03.1872.

¹³ **Константинов, Ил., В. Николов.** Горна Оряховица. С., 1985, с. 30.

¹⁴ **Горазд-Чолакова, М.** Българското женско движение през Възраждането (1857 – 1878). С., 1994, с. 28 – 29.

¹⁵ **Цонев, Зв.** История на град Горна Оряховица и околностите му: Лясковец и Арбанаси. В. Търново, 1932, с. 32 – 40.

¹⁶ **Напредък**, г. XI, бр. 111, 24.12.1876.

¹⁷ **Стратев, Ив.** Подготовка на въстанието в горнооряховска революционна околия. С., 1926, с. 74.

¹⁸ **Грънчарова, Ел.** Бележки из живота ми. Във: Възпоменателен лист за Елена Грънчарова – 1912 г.

¹⁹ **Минчева, Т.** Още за участието на жените от I Търновски революционен окръг в Априлското въстание през 1876 г. В: ИИМ В. Търново, 1992.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Аврамов, А. Едновековна служба на народа. Юб. сб. „100 г. читалище „Напредък“. С., 1969.

[Avramov, A. Ednovekovna sluzhba na naroda. Yub. sb. „100 g. chitalishte Napredak. S., 1969]

Горазд-Чолакова, М. Българското женско движение през Възраждането (1857 – 1878). С., 1994, с. 28 – 29

[Gorazd-Cholakova, M. Balgarskoto zhensko dvizhenie prez Vazrazhdaneto (1857 – 1878). S., 1994, s. 28 – 29]

Грънчарова, Ел. Бележки из живота ми. – Във: Възпоменателен лист за Елена Грънчарова – 1912 г.

[Grancharova, El. Belezhki iz zhivota mi. Vav: – Vazpomematelen list za Elena Grancharova – 1912 g.]

Кондарев, Н., С. Сираков, П. Чолов. Народни читалища преди Освобождението. Т. I, С., 1971.

[Kondarev, N., S. Sirakov, P. Cholov. Narodni chitalishta predi Osvozhdenieto. T. I, S., 1971]

- Константинов, Ил., В. Николов.** Горна Оряховица. С., 1985, с. 30.
[Konstantinov, Il., V. Nikolov. Gorna Oryahovitsa. S., 1985, s. 30]
- Минчева, Т.** Още за участието на жените от I Търновски революционен окръг в Априлското въстание през 1876 г. – В: ИИМ В. Търново, 1992.
[Mincheva, T. Oshite za uchastieto na zhenite ot I Tarnovski revolyutsionen okrag v Aprilskoto vastanie prez 1876g. – V: ИИМ В. Tarnovo, 1992]
- „Надежда”,** В. Търново, I, бр. 5, 1.12.1925 – За читалище „Напредък” в гр. Горна Оряховица.
[Nadezhda, V. Tarnovo, I, br. 5, 1.12.1925 – Za chitalishte Napredak v gr. Gorna Oryahovitsa]
- Напредък,** г. XI, бр. 111, 24.12.1876.
[Napredak, g. XI, br. 111, 24.12.1876]
- „Право”,** Цариград, бр. 9, 26.04.1871.
[Pravo, Tsarigrad, br. 9, 26.04.1871]
- „Право”,** бр. 30, 2.10.1872.
[Pravo, br. 30, 2.10.1872]
- Радивоев, М.** Биография на Иван Момчилов. С., 1912.
[Radivoev, M. Biografia na Ivan Momchilov. S., 1912]
- „Свобода”,** бр. 10 от 1870 г.
[Svoboda, br. 10 ot 1870 g.]
- „Свобода”,** бр. 19, 12.03.1870.
[Svoboda, br. 19, 12.03.1870]
- Стратев, Ив.** Подготовка на въстанието в горнооряховска революционна околия. С., 1926, с. 74.
[Stratev, Iv. Podgotovka na vastanieto v gornooryahovska revolyutsionna okoliya. S., 1926, s. 74]
- Цонев, Зв.** История на град Горна Оряховица и околностите му: Лясковец и Арбанаси. В. Търново, 1932, с. 32–40.
[Tsonev, Zv. Istoriya na grad Gorna Oryahovitsa i okolnostite mu: Lyaskovets i Arbanasi. V. Tarnovo, 1932, s. 32–40]
- Чолов, П.** Основаване и дейност на читалище „Напредък” преди Освобождението. – Юб. сб. на читалище „Напредък” в Горна Оряховица. С., 1969.
[Cholov, P. Osnovavane i deynost na chitalishte „Napredak” преди Osvobozhdenieto. Yub. sb. na chitalishte Napredak v Gorna Oryahovitsa. S., 1969]
- Чолов, П.** Първите стъпки. 140 г. народно училище. Юб. л. Горна Оряховица, 16.12.1967.
[Cholov, P. Parvite stapki. 140 g. narodno uchilishte. Yub. l. Gorna Oryahovitsa, 16.12.1967]